

Volodymyra. U 2-kh kn. Kn.2 / Uporyad. V.Korotkyy, V.Ul'yanovs'kyu. – K., 1994. – S. 263–278.

4. Sadovs'kyu V. Student-s'ke zhyttya u Kyyevi v 1904–1909 rokakh // Z imenem Svyatoho Volodymyra. U 2-kh kn. Kn. 2 / Uporyad. V.Korotkyy, V.Ul'yanovs'kyu. – K., 1994. – S. 345–353.

5. Tuchaps'kyu P. Iz perezhytoho // Z imenem Svyatoho Volodymyra. U 2-kh kn. Kn. 2 / Uporyad. V. Korotkyy, V. Ul'yanovs'kyu. – K., 1994. – S. 278–289.

6. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv. – F. 274. Kyyivs'ke holovne zhandarms'ke upravlinnyya. Sekretna chastyna. 1829–1917. – Op. 1. – Spr. 536. – Ch. 1. Perepiska s Departamentom politsii, nachal'nikom Poltavskoho HZhU i druhimi uchrezhdeniyami ob ukrayniskih orhanizatsiyah “Hromada”, “Staraya Hromada”, “Molodaya Ukrayna”, sushchestvovavshih v Kieve, Chernihove, L'vove i druih horodah. 21 fevralya – 10 dekabrya 1900 h. – 155 ark.

Mogylny L. P., Doctor of Historical Science, Associate Professor of Department of Ukrainian History and Ethnopolitics, National Taras Shevchenko University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), mogylny@ukr.net

Student Life and student fraternities at the University of St. Volodymyr of Kiev

The article analyzes the formation and development of students' associations, local associations and societies at the St. Volodymyr University of Kiev in the late XIX–th – early XX–th century. The most active ethnic communities that comprised representatives from Chernigov, Slobozhanshchina, Volyn, and other regions are considered. The establishment and activities of diverse groups and associations of university students that influenced the formation of the system of values at that time and the issue concerning the various forms of participation in national movements or social protests both in Kiev and other Ukrainian cities within the Russian Empire are considered. It is revealed that the Polish and Ukrainian communities stood out among the most well-known local associations on a national basis in the university. The main trends and methods of activities performed by various students' associations at Kiev University are investigated on the basis of objectivity, historicism, analysis and synthesis.

Keywords: Kyiv University, fraternity, students' union, “Federal Council” Ukrainophiles, drahomanivtsi, “Polish circle”.

Могильный Л. П., доктор исторических наук, доцент кафедры украинской истории и этнополитики, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), mogylny@ukr.net

Жизнь студентов и студенческие землячества в Киевском университете Святого Владимира

Проанализированы становление и развитие студенческих объединений, землячеств и обществ в Киевском университете Святого Владимира в конце XIX – начале XX в. Исследованы активные землячества, в состав которых входили представители Черниговщины, Подолья, Слобожанщины, Волыни и др. Рассмотрено создание и деятельность различных по направлению групп и объединений студенчества университета, которые влияли на формирование мировоззрения, решение вопроса различных форм участия в национальных движениях или социальных протестах как в Киеве, так и других украинских городах в составе Российской империи. Установлено, что среди самых известных землячеств по национальному признаку в университете были польские и украинские общины. С помощью методов объективности, историзма, анализа и синтеза удалось исследовать основные направления и методы деятельности студенческих землячеств и других объединений студентов в Киевском университете.

Ключевые слова: Киевский университет, землячество, студенческие объединения, “Союзный совет”, украинофилы, драгомановцы, “польский круг”.

* * *

УДК 94(477+5–11)“18–19”

Надтока Г. М.
доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії, Київський університет
ім. Бориса Грінченка (Україна, Київ);
Волков В. О.
аспірант кафедри всесвітньої історії,
Київський університет ім. Бориса Грінченка
(Україна, Київ), qe1dg7bm@ukr.net

УКРАЇНЬСЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ ДАЛЕКОГО СХОДУ (1860–ті рр. – початок ХХ століття)

Розглядається історія міграції українців на Далекий Схід після реформи 1861 року. Визначаються основні передумови, причини та характер переселенського руху. Розглядаються чинники, що позитивно чи негативно впливали на інтенсивність та масштаби переселенського руху, спрямованого в

глиб Росії. Показуються засоби впливу з боку державного апарату на міграційну політику в середині імперії. Окреслюється ареал розселення українців на Далекому Сході. Деталізуються межі території, яка в процесі освоєння українськими переселенцями отримала назву Зеленого Клину і стала своєрідним етнічним масивом українців на Далекому Сході. Аналізуються загальні тенденції щодо адаптації українців у нових умовах проживання. Робляться висновки стосовно характеру та значення міграції етнічних українців на далекосхідній території. На основі дослідження український переселенський рух на Далекий Схід визначається як один із етапів передісторії української діаспори в Росії.

Ключові слова: міграція, колонізація, поселення українців, Далекий Схід, Російська імперія, Україна.

Українська міграція, під якою ми розуміємо у цьому випадку переселення на нові землі, є одним із помітних явищ вітчизняної і світової історії. Вона характеризує не тільки глобальну географію розселення етносу, але й соціотворчий потенціал українства, його ментальність. Це ще й багатий матеріал для осмислення силита характеру впливу українських переселенців на спосіб життя тих народів, на території яких вони осідали, здатності українців до соціальної адаптації й сприйняття місцевих традицій.

Зважаючи на теперішній регіональний поділ закордонного українства на західне та східне утворення, об'єктом наукового аналізу в представленій статті є його східний, російський сегмент. Формування цього сегменту відбувалось упродовж всієї вітчизняної історії з часів колонізаційних міграцій українців у північно–східному напрямку в епоху Київської Русі.

Входження української держави (Гетьманщини) під протекторат Московії (1654) й подальше утворення територіально обширної Російської імперії створювало для українців умови й можливості для “внутрішніх” міграцій з метою пошуку нових вільних земель.

Переселяючись, українці розбудовували власні компактні поселення, з яких виростили цілі етнічні регіони. У другій половині XIX ст. таким макрорегіоном став слабозаселений російський Далекий Схід. На той час то був один із найінтенсивніших напрямів міграції українців у межах російської території.

Із здобуттям незалежності України такі аспекти розвитку закордонного українства як історичний, культурний, політичний, правовий та світоглядний потребували якісно нового **осмислення у вітчизняній історичній науці**.

В контексті дослідження історії українців за кордоном у вітчизняній історіографії викристалізовується **концепція** українства як цілісного світового феномену. З огляду на утвердження України як новітньої державної нації, **інституціалізовані компактні поселення українців на території інших держав, включаючи Росію, тлумачаться як діаспора**. Історії формування української діаспори, соціальної адаптації українських емігрантів в Російській Федерації присвячено праці Ф. Заставного, В. Євтуха, Л. Лешенка, В. Наулка, В. Трошинського, А. Попока, І. Світа, В. Ідзьо.

У свою чергу, російські науковці традиційно дотримуються **триєдиноросійської концепції**, що заперечує саму етнонаціональну ідентичність українців. З огляду на це українські поселення на території Росії не виокремлюються в “слов'янському етнічному масиві”, тим більше не тлумачаться як діаспора. В зазначеному контексті закордонним українцям відводиться роль складової єдиного російського народу. Тому міграційні

процеси розглядаються російськими науковцями переважно в соціально-економічній площині. Серед прихильників такого підходу можна назвати Э. А. Паина, А. С. Барсенкова, Р. Г. Абдулатипова, А. И. Вдовина, Т. В. Полоскова, С. Ю. Пантелеєва, С. Г. Проваторова, В. Ф. Шестакова, В. Д. Попкова, В. А. Тишкова, В. В. Амелина.

До загальних зауважень необхідно додати також, що відтворення об'єктивної картини життєдіяльності української діаспори в Росії ускладнюється відсутністю комплексних досліджень, які б охоплювали всю її історію та передісторичні епохи.

Причини української колонізації території Далекого Сходу належить шукати передусім у сфері економіки та соціальних відносин. В середині XIX століття Російська імперія залишалася аграрною країною, яка потребувала невідкладних соціально-економічних реформ. Серед нагальних проблем, які позначалися на житті тогочасного суспільства, особливо помітними були: економічна неефективність поміщицьких латифундій, аграрне перенаселення та пов'язане з ним малоземелля селян східноєвропейських губерній Росії. Так, свідченням збитковості поміщицьких маєтків стало зростання їх заборгованості перед кредитними установами та приватними особами. Як наслідок, на 1859 р. поміщиками було закладено 65% кріпосних селян [8, с. 36].

Тим часом стрімко зростала перенаселеність, а з нею і “земельний голод” цілих регіонів імперії. Зокрема, у 1850–х роках темпи природного приросту населення в Російській державі становили 11,5%. При цьому в Україні цей показник був вищим. Для прикладу, в Катеринославській і Таврійській губерніях природний приріст становив 18,8 та 15,1% відповідно [3, с. 205–206]. Виходом із цього становища мали стати реформи, а також освоєння малозаселених територій імперії. Закономірно, що віддалені від центру землі Сибіру та Далекого Сходу представляли собою потужний резерв екстенсивного розвитку імперії.

Переселення селян, у тому числі надалекосхідні землі, мало не тільки ослабити соціальну напругу, пов'язану з аграрним перенаселенням європейських губерній. Уряд Росії мав намір також використати переселенську політику як дієвий інструмент ослаблення поступово наростаючого національного протестного потенціалу українства шляхом його “розпорошення” й асиміляції на просторах російського Сходу.

Вагомим був і **зовнішній чинник регулювання міграційної політики** урядом Російської імперії. Він був пов'язаний з гострою конкуренцією далекосхідних держав за володіння північно-східним узбережжям Тихого океану. Головними супротивниками у цьому регіоні виступали Росія, Японія та Китай. Тому в умовах послаблення міжнародних позицій Китаю внаслідок Опійних воєн (1840–1842 рр., 1856–1860 рр.) перегляд російсько-китайського кордону залишався питанням часу. Значну роль у цьому процесі відіграв тодішній генерал-губернатор Східного Сибіру Н. Муравйов, який спрямовував увагу Миколи I на незахищеність слабозаселених далекосхідних територій. У 1858 році Айгунський і Тяньцзиньський договори з Китаєм закріплювали землі по лівому берегу Амура за

Російською імперією. Залишалася невизначеною доля Уссурійського краю. Використавши посередництво у врегулюванні конфлікту між Китаєм та Заходом, Росія 2 листопада 1860 року підписала новий – Пекінський договір з Китаєм, згідно з яким за Російською імперією закріплювався увесь Уссурійський край. Тепер кордон між обома державами простягався по річках Амур, Уссури і Сунгарі, через озеро Ханка до річки Туминьдзян [6].

Із закріпленням Приамур'я та Примор'я у складі Російської імперії було завершено формування зовнішніх передумов для внутрішньої колонізації далекосхідних земель. Одним із організаторів переселень селян на Далекий Схід став чиновник Головного управління Східного Сибіру Ф. Ф. Буссе [12].

Перші компактні поселення українців на Далекому Сході почали з'являтися в 50–х роках XIX століття. Вони формувалися з числа Забайкальських козаків та солдат, здебільшого штрафників. Українці осідали переважно в басейні Амуру і на узбережжі Тихого Океану. Вихідці із Чернігівського, Сосницького та Мглинського повітів Чернігівської губернії засновували одні з перших населених пунктів на теренах Приморщини, серед яких: Іванівка, Жарикове, Борисівка, Миколаївка, Попова Гора та інші [12, с. 1]. Освоювалися придатні для господарювання землі Уссурійсько-Ханківської низовини [2, с. 95].

Територіальний вибір був обумовлений сприятливими для ведення господарства природними умовами. Місцева влада надавала колоністам як земельні ділянки, так і необхідні кошти у вигляді кредиту. З часом, за участю українських козаків та вихідців із селянства, на Далекому Сході виникали перші невеликі міста, серед яких: Николаевськ-на-Амурі (1850 р.), Благовіщенськ (1856 р.), Хабаровськ (1858 р.), Владивосток (1860 р.) [2, с. 95].

З розростанням компактних поселень українських мігрантів з'являється цілий етнічний масив, названий самими колоністами **Зеленим Клином**. Територія “Зеленого Клину” неоднозначно тлумачиться у науковій літературі. Так, дослідник Ф. Д. Заставний характеризує Зелений Клин як далекосхідний регіон компактного проживання українців у межах басейну Амуру та узбережжя Тихого океану. Площа цієї території визначається приблизно в 1 млн. кв. км. Історик А. А. Попок окреслює Зелений Клин межами Амурської області та Приморського краю, що також становить близько 1 млн. км². Натомість дослідники І. Світ та В. Сергійчук визначають площу Зеленого Клину приблизно в 2 млн. км². Такі розбіжності у цифрах пов'язані, зокрема, зі слабо контрольованими міграційними потоками в Російській імперії та значною розпорошеністю українців на далекосхідних просторах.

Законодавче забезпечення внутрішньої колонізації Далекого Сходу розпочалося із певним запізненням. Перші спроби царського уряду регулювати освоєння Далекосхідного регіону припадають на початок 1860–х років. Зокрема, 26 березня 1861 р. були опубліковані “Правила для поселення руських таїноземців в Амурській та Приморській губерніях”. В основу документа було покладено принцип добровільного

переселення з правом отримання пільг та викупу землі у власність.

Указом Сенату від 24 квітня 1861 р. переселенці звільнялися від подушного податку. Проте усі витрати на переїзд, як і раніше, покладалися на самих мігрантів. Ця обставина значно ускладнювала переїзд на Далекий Схід незаможних селянських сімей. Із незначними змінами ці правила залишалися чинними до початку ХХ століття [3, с. 218].

Помітні зрушення у сфері міграційного законодавства Росії відбулися, зокрема, наприкінці ХІХ – початку ХХ століть. Так, у 1889 р. з'явився Закон “Про добровільне переселення”. Пізніше, 6 червня 1904 р., на його основі було ухвалено Закон “Про переселення”, а в 1906 р. – “Правила переселення на казенні землі” та Закон “Про податкові пільги переселенцям”. У 1909 р. з'явився Закон “Про переселенські кредити” [10].

Визначені законодавством заходи стимулювання переселенців включали: організацію пільгового перевезення мігрантів разом із багажем та худобою; безкоштовну передачу в користування селянам земельного наділу; звільнення від податків та зборів упродовж перших п'яти років після переселення; відстрочку від призову до армії на три роки; можливість отримати безвідсотковий кредит до десяти років, сума якого визначалася персонально згідно клопотання переселенця [5, с. 15].

Необхідно зазначити, що сам переїзд на неосвоєні землі відбувався лише з дозволу влади. Його надавали селянам у разі сплати усіх недоїмок та схвалення переїзду сільською громадою – “общиною” [5, с. 15]. Через цей та інші стримуючі чинники переселенські процеси другої половини ХІХ ст. не набули масштабів міграційного буму. Станом на 1876 р. на території “Зеленого Клину” проживало близько 18 тис. чол., а в 1897 р. – 310 тисяч.

Проте створення нормативної бази надало керованості масштабному переселенню, у тому числі й українського селянства, в глибокій Російській імперії. Як наслідок, з початку ХХ ст. міграційна активність українських селян помітно зросла: у 1907 році на Далекий Схід прибуло 70,6 тис. осіб; упродовж 1908–1910 рр. в середньорічному вимірі вона становила 36 тисяч; у 1911–1912 рр. – 21 тисячу, у 1913–1914 рр. – 12 тисяч. Станом на 1913 р. загальна чисельність населення в регіоні становила 940 тис. осіб. Більшість жителів були вихідцями з України [2, с. 95].

Вже наприкінці століття на теренах Далекого Сходу проживали вихідці із Херсонської, Харківської, Катеринославської, Полтавської та Київської губерній [3, с. 3]. Поступово українські селяни формували соціальну базу для подальшого освоєння регіону своїми співвітчизниками.

Відчутний вплив на збільшення міграційних потоків на Далекий Схід мала розбудова розгалуженої *мережі сполучення* всередині Російської імперії, зокрема, розгортання будівництва Транссибірської магістралі. З цією метою у 1892 р. було створено Комітет Сибірської залізничної Дороги (КСЗД), до складу якого були включені голова Комітету міністрів Н. Х. Бунге та міністр фінансів С. Ю. Вітте [4, с. 1]. З 1896 р. залізничне сполучення увійшло в експлуатацію. Загальна протяжність магістралі складала 8 тисяч

кілометрів. З того часу переселенські потоки на Далекий Схід перемістилися в основному на залізничний транспорт.

Помітну роль у переселенні українців на нові землі відіграло й налагодження морського сполучення між Одесою та Владивостоком.

Відносно висока щільність заселення українцями міст і селищ Далекого Сходу створювала для них можливість для *збереження власної етнічної самобутності*. Сприятливішими такі умови були в Приморському краї, оскільки інша територія, зокрема Приамур'я, характеризувалася значною етнічною строкатістю. На землях Зеленого Клину українці були представлені серед різних категорій населення, зокрема серед селянства, амурського й уссурійського козацтва. Зберігаючи історичну пам'ять про вітчизняні терени, переселенці надавали заснованим ними на чужині поселенням й відповідні назви. Так на Далекому Сході з'явилися три Чернігівки, дві Переяславки, двоє Ромнів, дві Тавричанки, Нововасильківка, Кам'янець–Подільське, Новокиївськ та багато інших автентичних населених пунктів [12, с. 6].

Соціальна адаптація українців на нових територіях відбувалася також засобом збереження побутового укладу, властивого для українського села, що базувався на таких традиційних елементах: мазані хати, садки, городи, обійстя, внутрішній інвентар будинків. Обробку землі здійснювали із залученням тягової сили волів, поширювалося вирощування пшениці. Активно впроваджувалося й бджільництво. Цей промисел був принесений на нові землі й чернігівськими переселенцями. Характерно, наприклад, що, на відміну від російського слова “ули”, українські переселенці використовували свій відповідник – “колоди” [11].

Високий рівень соціально–економічного розвитку української громади на Далекому Сході підтверджується активним громадсько–політичним життям мігрантів. З початку ХХ ст. до “Зеленого Клину” надходить друкована кореспонденція не лише з України, але й від українських осередків Америки. Відбувається розгортання й мережі етно–національних організацій, серед яких: Студентське товариство українців (утворене при Східному інституті у Владивостоці в 1907 році), Просвіта (діяла нелегально в Микольську–Уссурійському), український гурток в Імані. Врешті–решт, у 1911 р. у Благовіщенську було офіційно затверджено статут “Українського Клубу”, який підтримував тісні контакти із діаспорними громадами Америки [7, с. 56–57].

Таким чином, упродовж другої половини ХІХ – поч. ХХ століть відбувалася масова міграція українців на Далекий Схід. Вона стала можливою завдяки утвердженню позицій Російської імперії в північно–азіатському регіоні внаслідок гострої конкурентної боротьби за ці землі з Японією та Китаєм. Освоєння нових територій потребувало якісно нових внутрішньополітичних підходів з боку царського уряду. Ліквідація кріпосного права, звільнення значної маси селянства, законодавче забезпечення внутрішніх міграційних процесів стали важливими передумовами колонізації далекосхідних земель вихідцями з європейського регіону імперії, у тому числі з України.

Вирішальним поштовхом до переселення стало малоземелля селян і стала тенденція посилення “земельного голоду” внаслідок “демографічного вибуху” й динамічного зростання чисельності населення на території від західних кордонів імперії до Уралу.

Процес переселення українців не був рівномірним у часі. Якщо друга половина XIX ст. ознаменувалася відносно повільними темпами освоєння Далекого Сходу, то на зламі XIX–XX ст. міграція селян на східні землі імперії набула масового характеру. Це пояснювалося, зокрема, відносно успішною соціальною адаптацією переселенців, чому сприяло й запровадження для них певних соціально-економічних переваг.

За різними оцінками до Першої світової війни на території Далекого Сходу осіло понад 500 тисяч українців, абсолютну більшість з яких становили селяни. Зазначена обставина дає підстави вважати, що друга половина XIX – початок XX століть стали часом *аграрної колонізації* українцями Далекого Сходу. Утворені на цих землях масштабні компактні поселення українців отримали самоназву “Зелений клин”, а збереження їх національної ідентичності сприяло формуванню історичних передумов для виникнення у межах далекогосхідного регіону значного сегмента майбутньої української діаспори Росії. Історія цієї діаспори була започаткована з відновленням новітньої державності України.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів України у м. Києві. – Ф.1196. – Оп. 1. – Спр. 125.
2. Заставний Ф. Д. Східна українська діаспора / Ф. Д. Заставний. – Львів : Світ, 1992. – 172 с.
3. Кабузан В. М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20–е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса / В. М. Кабузан. – М., 2006. – 658 с.
4. Кошман Т. В. Влияние сибирской железной дороги на переселение в степной край (1896–1896 гг.) / Т. В. Кошман // Материалы республиканской научно-теоретической конференции “Жуасовские чтения–13”. – Караганда : КарГУ, 2009. – С. 136–140.
5. Овдін О. Державне регулювання міграційного руху з України до Сибіру, Середньої Азії та Далекого Сходу на початку XX ст. / О. Овдін // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2013. – Вип.1. – С. 12–19.
6. Петровський А. Формування кордону Російської імперії з Китаєм у XVIII–XIX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kuprienko.info/petrovs-kij-a-formuvannya-kordonu-rosijs-koyi-imperiyi-z-kitayem-u-xviii-hih-st/2/>
7. Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в XX ст. // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 54–68.
8. Реєнт О. П. До проблеми скасування кріпосного права в 1861 р. [Текст] / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. – Київ : Вперед, 2011. – № 1 (496). – С. 34–51.
9. Реєнт О. П. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / НАН України. Інститут історії України / О. П. Реєнт. – Київ : Інститут історії України, 2010. – Вип. XVIII. – 305 с.
10. Сибірське переселення. Документи і матеріали [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sibistorik.narod.ru/project/peres1/index.html>
11. Тарасов-Камчатский Ю. Сельскохозяйственные промыслы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.proza.ru/2012/01/30/333>
12. Чорномаз В. До 125-річчя початку масового переселення українців на Далекий Схід [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrainistika.ru/wp-content/uploads/ch008.pdf>
13. Шевченко В. М. Реформи 1860–1890-х рр. у Російській імперії: сучасне трактування [Текст] / В. М. Шевченко

// Український історичний журнал: Науковий журнал. – Київ : НАНУ, 2013. – № 5. – С. 117–121.

References

1. Central'nyj derzhavnyj arxiv Ukrainy' u m. Ky'jevi. – F. 1196. – Op. 1. – Spr. 125.
2. Zastavnyj F. D. Sxidna ukrajyns'ka diaspora / F. D. Zastavnyj. – L'viv : Svit, 1992. – 172 s.
3. Kabuzan V. M. Ukraincy v mire: dinamika chislenosti i rasselenija. 20–e gody XVIII veka – 1989 god: formirovanie jethnicheskij i politicheskijh granic ukrajnskogo jethnosa / V. M. Kabuzan. – M., 2006. – 658 s.
4. Koshman T. V. Vlijanie sibirskoj zheleznoj dorogi na pereselenie v stepnoj kraj (1896–1896 gg.) / T. V. Koshman // Materialy respublikanskoj nauchno–teoreticheskoy konferencii “Zhuasovskie chtenija–13”. – Karaganda : KarGU, 2009. – S. 136–140.
5. Ovdin O. Derzhavne reguljuvannya migracijnogo ruhu z Ukrainy' do Sy'biru, Seredn'oyi Aziyi ta Dalekogo Sxodu na pochatku XX st. / O. Ovdin // Derzhavne upravlinnya ta misceve samovyaduvannya. – 2013. – Vy'p. 1. – S. 12–19.
6. Petrovs'kyj A. Formuvannya kordonu Rosijs'koyi imperiyi z Ky'tajem u XVIII–XIX st. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://kuprienko.info/petrovs-kij-a-formuvannya-kordonu-rosijs-koyi-imperiyi-z-kitayem-u-xviii-hih-st/2/>
7. Popok A. A. Gromads'ko–polity'chne ta religijne zhy'ttja ukrajinciv na Dalekomu Sxodi v XX st. // Ukrainys'ky'j istory'chny'j zhurnal. – 1998. – № 6. – S. 54–68.
8. Reynt O. P. Do problemy' skasuvannya kriposnogo prava v 1861 r. [Tekst] / O. P. Reynt // Ukrainys'ky'j istory'chny'j zhurnal. – Ky'yiv : Vpered, 2011. – № 1 (496). – S. 34–51.
9. Reynt O. P. Problemy' istoriyi Ukrainy' XIX – pochatku XX st. / NAN Ukrainy'. Insty'tut istoriyi Ukrainy' / O. P. Reynt. – Ky'yiv : Insty'tut istoriyi Ukrainy', 2010. – Vy'p. XVIII. – 305 s.
10. Sibirskie pereselenija. Dokumenty i materialy [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa : <http://sibistorik.narod.ru/project/peres1/index.html>
11. Tarasov–Kamchatskij Ju. Sel'skohozjajstvennye promysly [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa : <http://www.proza.ru/2012/01/30/333>
12. Chornomaz V. Do 125–richchya pochatku masovogo pereselenija ukrajinciv na Daleky'j Sxid [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrainistika.ru/wp-content/uploads/ch008.pdf>
13. Shevchenko V. M. Reformy' 1860–1890–x rr. u Rosijs'kij imperiyi: suchasne traktuvannya [Tekst] / V. M. Shevchenko // Ukrainys'ky'j istory'chny'j zhurnal: Naukovy'j zhurnal. – Ky'yiv : NANU, 2013. – № 5. – S. 117–121.

Nadtoka G. M., Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of World History, KU named Boris Grinchenko (Ukraine, Kiev);

Volkov V. O., graduate student of world history, KU named Boris Grinchenko (Ukraine, Kiev), qe1dg7bm@ukr.net

Ukrainian colonization of the Far East (1860– beg. of the twentieth century)

The article reviews the Ukrainian migration to the Far East after the reform of 1861. The basic premise causes and nature of migration. We consider the factors that positively or negatively affect the intensity and extent of migration directed into the interior of Russia. Showing means of influence at the side of the state apparatus in migration policies in the middle of the empire. Defined area of Ukrainian settlement in the Far East. Detailing the territory, which in the process of development of Ukrainian immigrants called Green Wedge and became a kind of ethnic Ukrainian array in the Far East. Analyzes the general trends in Ukrainian adaptation in new environmental conditions. Conclusions regarding the nature and meaning of migration of ethnic Ukrainian territory in the Far East. Based on a study Ukrainian migration movement to the Far East is defined as one of the stages of history Ukrainian diaspora in Russia.

Keywords: migration, colonization, settlement Ukrainian, Far East, Russian Empire, Ukraine.

Надтока Г. М., доктор історических наук, професор кафедри всемирної історії, Київський університет ім. Бориса Грінченка (Україна, Київ);

Волков В. О., аспірант кафедри всемирної історії, Київський університет ім. Бориса Грінченка (Україна, Київ), qe1dg7bm@ukr.net

Українська колонізація Дальнього Востока (1860–е гг. –начало XX века)

Рассматривается история миграции украинцев на Дальний Восток после реформы 1861 года. Определяются основные предпосылки, причины и характер

переселенческого движения. Рассматриваются факторы, которые положительно или отрицательно влияли на интенсивность и масштабы переселенческого движения, направленного в глубь России. Показываются средства воздействия со стороны государственного аппарата на миграционную политику в середине империи. Определяется ареал расселения украинцев на Дальнем Востоке. Детализируются пределы территории, которая в процессе освоения украинскими переселенцами получила название Зеленого Клина и стала своеобразным этническим массивом украинцев на Дальнем Востоке. Анализируются общие тенденции адаптации украинских мигрантов в новых условиях обитания. Делаются выводы о характере и значении миграции этнических украинцев на дальневосточные территории. На основе исследования украинское переселенческое движение на Дальний Восток определяется как один из этапов преемственности украинской диаспоры в России.

Ключевые слова: миграция, колонизация, поселения украинцев, Дальний Восток, Российская империя, Украина.

* * *

УДК 94(477.51)“18/19”:373.2

Потій Н. М.

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання, Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. К. Д. Ушинського (Україна, Чернігів), nataliapotiy@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА ВЗАЄМОДОПОМОГИ ВЧИТЕЛІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Характеризується діяльність товариства взаємодопомоги вчителів Чернігівської губернії з 1899 по 1917 р. З'ясовуються основні напрямки роботи товариства на основі аналізу джерельних матеріалів, систематизації та класифікації фактичного матеріалу, узагальнюються результати діяльності об'єднання. Було встановлено, що товариство взаємодопомоги вчителів досягнуло найбільших результатів у просвітницькому напрямку: відкрило два гуртожитки для дівчат і хлопців, які отримували середню освіту; надавало матеріальну допомогу дітям вчителів для навчання; організувало для вчителів лекції, екскурсії, сприяло проведенню курсів, відкриттю бібліотек. Стабільну основу мала грошова допомога та надання позик педагогам, хоча отримати їх мала змогу незначна кількість осіб. Попри дозволивали зусилля справа санаторного лікування педагогів не була налагоджена, але товариство взяло участь у наданні медичної допомоги вчителям-воїнам. Незважаючи на обмежені матеріальні можливості та наслідки воєнно-політичної ситуації в країні, товариство відіграло значну роль у покращенні життя педагогів.

Ключові слова: товариство взаємодопомоги вчителів, Чернігівська губернія, земство, напрямки діяльності.

Праця земського вчителя та його положення в суспільстві другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як у Чернігівській губернії зокрема, так і в Російській імперії загалом були вкрай складними. Занедбані, холодні і темні шкільні приміщення, нестача підручників та навчальних посібників перешкоджали нормальній організації навчального процесу. До 1897р. не було чіткої програми навчання, відповідно до якої вчитель мав працювати, а тому він був змушений підлаштовуватися під вимоги випадкових екзаменаторів. Також педагоги залежали від сільської громади, яка впливала на їх повсякденне життя; їм потрібно було знаходити спільну мову зі священниками. Збереження робочого місця залежало від численного керівництва: представників земської управи, училищної ради, дирекції народних училищ. До того ж заробітна плата педагогів була невеликою, антисанітарні умови проживання і роботи приводили до частих хвороб вчителів, тож вони не завжди могли пропрацювати достатньо для отримання пенсії кількість років [21, с. 118, 122, 128]. За таких умов цілком логічним було прагнення вчительства до об'єднання та створення товариств взаємної допомоги.

Загальні відомості про створення товариств взаємодопомоги вчителів у Російській імперії: роль губернських земств у їхньому створенні, кількість

товариств, чисельність їхніх членів, джерела фінансування тощо, містяться у працях дореволюційних дослідників [7; 23]. Окремі факти про діяльність товариства взаємодопомоги вчителів у Чернігівській губернії наведені в замітках дописувачів до місцевого періодичного видання – “Черниговской земской недели” [1; 6; 24]. Сучасні ж дослідники [11; 18] відзначили працю товариства над просвітницькими заходами, покращенням матеріального становища педагогів, проте цілісної характеристики діяльності цієї організації наразі немає.

Метою нашого дослідження є висвітлення діяльності товариства взаємодопомоги вчителів Чернігівської губернії від його заснування до 1917 року, виокремлення її основних напрямків та з'ясування результатів цієї праці. При підготовці публікації було проаналізовано зміст стандартного статуту товариств взаємодопомоги вчителів, річних звітів товариства, журналів окремих засідань товариства, звітів губернської земської управи та наради вчителів Суразького повіту; систематизовано фактичний матеріал; здійснена класифікація напрямків діяльності товариства та узагальнено її результати.

Товариства взаємодопомоги вчителів почали виникати в Російській імперії з 90-х рр. ХІХ ст. Матеріальну підтримку цим організаціям надавали губернські земства, які в цей час активізували діяльність у сфері початкової освіти. Більшість товариств була відкрита впродовж 1893–1901 рр. У 1902–1903 рр. у Російській імперії вже налічувалося 71 товариство із понад 22 тис. членів, яке розпоряджалося капіталом у 330 тис. руб. [23, с. 120; 7, с. 165–166].

У Чернігівській губернії вчителі підготували проект статуту товариства взаємодопомоги в 1894 р. під час проходження педагогічних курсів і подали його управі губернського земства. Остання мала направити клопотання Міністерству народної освіти про затвердження статуту, що і було зроблено 8 березня 1895 р. [15, с. 99]. Однак міністерство відхилило його, надіславши натомість типовий статут товариств взаємодопомоги вчителів, затверджений 5 липня 1894 р. [8]. Упродовж наступних 4 років тривало узгодження змісту статуту з міністерськими вимогами, які з часом доповнювалися, і лише 29 жовтня 1898 р. міністр народної освіти дав дозвіл на заснування товариства взаємодопомоги вчителів Чернігівської губернії. 4 січня 1899 р. воно розпочало свою роботу [16, с. 31; 17, с. 30].

Відповідно до статуту до складу товариства могли увійти особи обох статей. Члени товариства поділялися на дійсних (колишніх і діючих вчителів), почесних (тих, хто пожертвував велику суму коштів чи надав значну допомогу) і членів-змагальників (не вчителів, але бажаючих їм допомагати) [7, с. 3]. Слід зазначити, що завдяки окремому клопотанню губернської земської управи товариству було дозволено включити до свого складу в якості дійсних членів вчителів не лише початкових народних училищ, але й інших навчальних закладів [17, с. 29]. Діяльність товариства полягала у видачі одноразової чи постійної грошової допомоги найбільш нужденним вчителям – членам товариства чи їхнім родичам. Також об'єднання мало сприяти покращенню матеріального становища педагогів